

19. Там же, оп. 1, спр. 97, арк. 167.
20. Там же, оп. 6, спр. 14, арк. 93.
21. Там же, спр. 29, арк. 66.
22. Там же, арк. 77.
23. Там же, спр. 112, арк. 110.
24. *Известия ЦК КПСС.—1991.—№ 4.— С. 200.*
25. *Известия ЦК КПСС.—1990.—№ 6.— С. 190.*
26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 97, арк. 219.
***** Наприкінці серпня 1923 р. без узгодження з головою Революційної Військової Ради Республіки (РВРР) Л. Д. Троцьким до складу цієї вищої військової установи були введені С. М. Будьонний, С. С. Данилов, І. С. Уншліхт та ін.
27. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 40, арк. 131.
28. Там же, арк. 157.
29. Там же, арк. 162.
30. Тринадцатая конференция РКП(б). Бюллетени.— М., 1924.— С. 202, 204.
31. КП(б)У в цифрах.— Харків, 1925.— С. 86.

В. Ф. Солдатенко (Київ)

Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції

Ім'я Володимира Кириловича Винниченка широко відоме українській громадськості. Знають його і поза межами України. В уяві одних — Винниченко насамперед символ української революції, уособлення її благородних поривів і суперечностей, інших — видатний письменник, митець.

Однак популярність імені далеко не завжди підкріплюється грунтовним знанням творчості особистості, її справжніх світоглядних позицій. І Винниченко тут, на жаль, не є винятком. Його доробок, життєва філософія, ціннісні орієнтири протягом десятиліть практично не вивчались на батьківщині. Суспільно-політичні погляди, як правило, трактувались тенденційно, врешті-решт зображались у значно здеформованому вигляді. Змінити щось було непросто, оскільки спадщина не перевидавалась, а праці, що вийшли до початку 30-х років, знаходились у спеціальних сховищах.

Наприкінці 80-х — початку 90-х років було зроблено ряд суттєвих кроків щодо повернення Винниченка в українське суспільне і культурне життя. Вийшли збірки його художніх творів: «Краса і сила», «Сонячна машина», «Намисто», «Вибрані п'єси», політично-публіцистичні праці: «Відродження нації», «Заповіт борцям за визволення»¹. Окремі твори письменника, політичного діяча, зокрема матеріали його «Щоденника», опубліковано в періодиці².

У супроводжувальних матеріалах до цих та інших видань зусиллями літературознавців П. М. Федченка і М. Г. Жулинського зроблено спробу оцінити з позицій сьогодення не лише художній доробок Винниченка, але й проаналізувати еволюцію його поглядів³. Щоправда, період 1917—1920 рр., особливо суперечливий, дуже неоднозначний для вичерпних оцінок, в обмежених обсягом публікаціях не знайшов скільки-небудь детального зображення.

Суспільствознавці висвітлювали деякі аспекти порушені проблеми, але їх вихідні позиції, логіка аналізу, зроблені висновки не тільки не збігалися, але найчастіше мали протилежний характер⁴.

У зарубіжній літературі Винниченко традиційно привертав до себе увагу передусім як митець. У виданнях зарубіжної діаспори, починаючи з 20-х рр. (Д. Дорошенко, І. Мазепа, П. Христюк, О. Шульгін та ін.) і до сьогоднішнього дня навколо імені Винниченка не при-

пиняється гостра полеміка, стикаються полярно протилежні оцінки його політичної діяльності.

Неоднозначність оцінок В. Винниченка — полеміка в зарубіжній історіографії — це предмет спеціальної розмови. Варто відзначити лише те, що останнім часом упередженість щодо нього проникає і на Батьківщину. Ось один з багатьох фактів. У 1993 р. Інститут досліджень модерної історії України (США) видав у київському видавництві «Веселка» книгу «Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали». У книзі є розділ «Президенти Української Народної Республіки», в якому вміщено фотопортрети і довідкові статті про Михайла Грушевського, Семена Петлюру, Андрія Лівицького та іх наступників⁵. А про Винниченка, якого на таємному засіданні представників партій у Києві 13 листопада 1918 р. було обрано Головою Директорії, а потім, у січні 1919 р., переобрано на цю ж посаду Трудовим Конгресом України і який 10 лютого тимчасово зняв з себе повноваження Голови, упорядники збірника не згадують. Йдеться лише про те, що після його від'їзу за кордон Петлюра 11 лютого 1919 р. став Головою Директорії. Тим часом легітимність цього кроку не може не викликати принаймні потреби спеціальних пояснень. А ось закордонні публікації літературознавця Г. Костюка, зокрема його капітальна праця «Володимир Винниченко і його доба», вступна стаття та допоміжний матеріал до «Щоденника»⁶ відрізняються своєю науковістю, виваженістю та об'єктивністю.

Можливості для об'єктивного аналізу політичної діяльності Винниченка дедалі розширяються, нерідко висуваючи в епіцентр громадського, наукового інтересу оцінку його як одного з найвидатніших вітчизняних мислителів і художників, особливо на крутому зламі вітчизняної і світової історії у 1917—1920 роках.

Основні віхи життя, діяльності Винниченка до 1917 р. в цілому відомі. Останнім часом вони доповнені рядом цікавих деталей, уточнень (особливо тут мають бути відзначенні публікації в «Літературній Україні»)⁷.

Ще в юнацькі роки в підвальні світогляду вихідця з селянських низів Винниченка було закладено два наріжних камені: палка любов до України, всього українського (історії, звичаїв, побуту, мови, пісень тощо), жадоба вибороти для рідного народу варту його можливостям, здібностям долю та віра в перетворення світу на основі соціалістичних ідей.

Водночас в особі Володимира Кириловича практично з перших кроків творчої і революційної діяльності нероздільно злились політик і художник. «Я не лише художник, — я ще член відомої соціальної групи, я беру участь у її житті,— чим можу, допомагаю, так чи інакше борусь з тим, що знаходжу неправильним... зараховую себе до групи соціалістичної і при тому тієї, яка організована на основі марксизму», — зауважував він у листі «Про мораль панівних і мораль пригнічених». І ще: «Я широко і гаряче протестував проти соціальних несправедливостей, в ім'я цього йшов у тюрму, готовий був іти на смерть за торжество своїх політичних і соціальних переконань»⁸.

У 1917 р. Винниченко уже був популярним письменником, драматургом, досить досвідченим політиком, одним з лідерів українських соціал-демократів, який сповна зазнав поневірянь, що випадали на долю революціонера в такій поліцейській країні, як Росія. Палко люблячи свою Батьківщину, він і в еміграції, і в ув'язненні завжди думав про неї, болісно переживав її безрадісне становище. Та при цьому ніколи не був обмеженим фанатиком, намагався розібратися у таких складних явищах, як національне питання, національний інтерес, національні почуття тощо. Якось у 1911 р. він записав у своєму щоденнику: «Чому національні відносини навіть між с/оціал/-д/емократами іноді займають більш домінуюче значення, ніж класові? Чи

лежить вся вага в економічній базі, чи в якісь іншій? Яка причина тієї ворожнечі, яка існує між організаціями, що мають однакові економічні інтереси? Чи не грає тут роль закон консерватизму, що виявляється по всій природі? Закон консерватизму категорично велить індивідові й цілим групам берегти ті риси свої і ті засоби, які допомагали їм у боротьбі за існування. Національне почуття — це є перш усього свідомість належності до певної групи, що зберегла себе до цього часу за допомогою певної суми засобів (звичаїв, мови, релігії, моралі, мистецтва і т. д.)»⁹.

Дуже гірко було Винниченку, коли його не розуміли вчоращі спільнники, співвітчизники. Зокрема дорікали за те, що він дозволяє перекладати і видавати свої твори російською мовою, ставити п'єси на московській сцені. Ображали, називаючи «русско-малорусским писателем». Навіть близькі люди іноді малювали дуже непривабливу картину його майбутнього. «І знайдуться такі, що плюнуть мені в лиці на вулиці, і робитимуть мені скандали в публічних місцях, і слатимуть лайліві листи, і зроблять все мое життя на тій Україні, про яку я мрію 15 років, з якої вигнав мене уряд, таким, що я волітиму чужину, заслання, тюрму, що-небудь, тільки не свій рідний край. І то за те, що даю свої праці в перекладі на російську мову, що виставляю в перекладах п'єси на російській сцені. Мабуть, тільки за це. Бо за це ж мене звуть і зрадником, і русським письменником, і рабом, і ще якось. «Ший чоботи, а не давай нічого свого гнобителям». Така формула, яка пропонувалась мені вже давно. Може, справді, мій національний обов'язок був шити чоботи, не писати нічого ні на якій мові, голодувати і служити писарчуком в якій-небудь канцелярії?...»¹⁰.

Письменник явно нервував, розгублено намагався злагнути, яку шкоду наносить своїми діями українській національній справі. І як не бажалося, щоб його твори читалися усіма мовами, у всьому світі, Володимир Кирилович майже у розpacі писав: «Дорогий мій краю, мабуть, я попрощається з тобою навіки тоді, як мене було вигнано. Мабуть, я дійсно согрішив перед тобою, коли в кращих синах твоїх не вмів викликати нічого, крім ворожнечі. Чи спокутую коли цей гріх, чи хоч знайду, чим саме провинився, чи прийму в душу широко і нелукаво ту спокуту?»¹¹.

Ці записи зробив Винниченко рівно за місяць до лютневої революції. Однак тоді він ще не зінав, що рік, який наступив, відкіне найпесимістичніші настрої, дуже багато чого змінить в його житті, що Україна, її народ покличуть свого сина до історичної дії.

Після падіння ненависного царизму, коли пригноблені народи рвали на своїх тілах заржавілі пута, в Україні було створено Центральну Раду. До Ради потяглися свідомі українці, в ній вбачали вони свою надію, з неї пов'язували майбутню долю.

Приїхавши до Києва, Винниченко бере активну участь в українському політичному житті. На Всеукраїнському конгресі 6—8 квітня 1917 р. його обирають заступником Голови Центральної Ради Михайла Грушевського. На початку квітня проходила і конференція УСДРП, на якій Володимир Кирилович за популярністю переважає будь-кого і закономірно стає лідером партії, обирається головним редактором її друкованого органу — «Робітничої газети».

Настав його час, його зоряна доба. Ось коли можна було безпосередньо впливати на життя України, її народу, спробувати здійснити все вимріяне, вистраждане, змусити суспільні процеси розвиватися за усвідомлюваними ідеалами.

Водночас це стане і його першим сходженням на Голгофу. Очевидно, відразу цього зрозуміти було просто неможливо. Але всі три спроби піднятись на найвищий щабель української політики (кінець 1918—початок 1919 р., 1920 р.) неминуче обернутуться трагедією для непересічної особистості, велетенського літературного таланту і ро-

мантичної натури, що в основу політики намагалась покласти кредо чесності, щирості. І він настільки призвичається до такого результату своєї політичної кар'єри, що в 1920 р. ще задовго до фіналу саме так — «Путь на Голгофу» — визначить в найголовнішому чергове занурення у велику політику¹².

Володимир Винниченко був одним із тих з когорти найвищих проводирів українства революційної доби, хто справді мав власне бачення ситуації, перспектив її дальншого розвитку, орієнтирів, до яких слід було спрямовувати народний рух. В його уяві дійсно існувала більш-менш цілісна система поглядів на питання — як змінити долю України, як вивести її народ на якісно нові обрії існування і розвитку. Це була його, Винниченкова, національна ідея. Вона зазнала рішучої критики з боку відвертих супротивників і тимчасових попутників. Сам він згодом з відчайдушною нещадністю викривав недосконалості, прорахунки, утопізм виборюваного шляху. Але то буде потім.

З весни 1917 р. Винниченкова національна ідея була закумульована в концепції української революції: Володимир Кирилович був її видатним ідеологом, а згодом і науковим інтерпретатором.

У найголовнішому, найвизначальнішому концепція української революції передбачала реалізацію двох взаємозв'язаних завдань: українське відродження, досягнення національної державності в тій чи іншій формі і просування українського народу по шляху суспільного прогресу за визнаними програмами соціал-демократії Заходу. Причому акценти розставлялися так, що перевага надавалася саме національному моменту, відсугаючи на другий план соціальні фактори, свідомо применшуючи їх значення і роль.

Серед найвагоміших Винниченкових аргументів були такі. Він вважав, що на розглядуваний момент українська нація ще не завершила процесу свого формування, в ній не встигли виявитись антагоністичні суперечності, вона може бути єдиною в боротьбі за визволення, єдиною в пориві власного державотворення. Ця ідея стала наріжною в публічних виступах Винниченка, в його статтях, була підхоплена і популяризовалася прибічниками. «...Серед свідомого національного українства крупної буржуазії нема, — polemізував лідер з УСДРП, зі своїм колегою М. Поршем на IV з'їзді партії (30 вересня — 3 жовтня 1917 р.). — Промислових, торговельних, аграрних капіталів у нас нема, є дрібна буржуазія, революційна демократія»¹³. У такому становищі Винниченко готовий був вбачати переваги для справи національного відродження. Форсування ж з постановкою соціальних лозунгів розглядав як до певного часу небажане, таке, що може розбити природну єдність українства, перешкодити досягти найважливішої мети. «Нас об'єднує ідея національної організації, — доводив він на II Всеукраїнському військовому з'їзді у червні 1917 р. — Всі ми, усі наші класи повинні об'єднатися в процесі національної революції. У нас немає ще таких класів, які не могли б працювати разом з демократичними масами, і в цьому наше щастя... У нас ще немає капіталістичного класу, бо ми, як нація, ще не сформувалися»¹⁴.

На основі власного аналізу соціально-економічного, політичного, культурного розвитку і України, і Росії Винниченко вважав передчасним курс більшовиків на соціалістичну революцію з радикальними вимогами (націоналізація засобів виробництва тощо), схилявся до реформістських кроків руху вперед. Він стверджував, що «для Росії соціалістичний уряд був би загибеллю, а для соціалізму — дискредитацією»¹⁵.

Найвищою ідеєю, до якої мало прагнути українство, Винниченко вважав відродження національної державності.

Тут він цілком поділяв точку зору свого старшого товариша М. Грушевського: найдоцільнішим на той час стало б запровадження

широкої національно-територіальної автономії у складі федераційної демократичної республіки, якою в процесі революції мала стати Росія.

Водночас, очевидно, можна констатувати, що загальна схильність до неспішного реформаторського курсу, побоювання небажаних стихійних сплесків, можливої анархії зумовили й те, що у боротьбі за українську державність, за запровадження територіальної автономії України Винниченко зайняв помірковану позицію.

Уже на I Всеукраїнському військовому з'їзді на початку травня 1917 р. він разом з М. Поршем намагався вгамувати сплеск нетерплячих настроїв до негайного здійснення кроків на шляху до автономії, змушений був буквально стримувати намагання посланців від з'їзду, що увійшли до загальної делегації, включити до вимог, що висувались Тимчасовому уряду, радикальні, нездійсненні, що межували з провокаційними, як на Винниченка, положення¹⁶.

Коли заступник Голови Центральної Ради і керівник української делегації до Петрограда оцінював сформульовані врешті-решт вимоги, він резюмував: «...Отже, ніякого страхіття ми не домагалися. Ми тільки скромно хотіли, щоб Правительство «в тому чи іншому акті висловило прінципіально своє прихильне відношення до цього постулату» — автономії України. Тільки прінципіально. Тільки десь там собі хоч згадайте, що ви іменно до автономії України ставитесь «прихильно». Не заводьте її зараз, ми готові скільки там треба ждати здійснення цього постулату; не вирішуйте навіть його тепер, не кажіть, що так і буде, заявіть тільки, що ви «прихильно ставитесь»¹⁷.

Не змогли вплинути на зміну обраної позиції навіть особисті страждання. Як людина творча, особливо вразлива і емоційна, Володимир Кирилович зазнавав у спілкуваннях з пихатими великороджавними бюрократами неймовірного болю, сприймаючи невдачі як особисту трагедію. «Я мав честь бути учасником як сеї, так і всіх останніх делегацій до Петрограду, — писав він, — й можу сказати, що, коли відродження нації повинно добуватися крім усіх інших способів і пониженням, і соромом, то українська демократія й цим щедро заплатила як усій руській нації, так і її найпоступовішій демократії. І з гіркостю, з жальмом мушу зазначити, що, коли руський Уряд понижував і ображав нас, то робив це хоч у ввічливій формі, а руська демократія і ввічливістю не вважала потрібним прикрити свою націоналістичну брутальну наготу»¹⁸.

Щоправда, були моменти, коли Винниченко, здавалось, готовий був піднятись у єдиному пориві з революційними настроями мас. Проте під тиском обставин запал нерідко згасав. Яскравий доказ тому — епізод із створенням на вимогу уже II Всеукраїнського військового з'їзду, що працював наперекір забороні військового міністра О. Керенського на початку червня 1917 р., Першого Універсалу Центральної Ради. М. Грушевський згадував: «...Саме тоді вироблявся проект обіцянного Центральною Радою універсалу. Винниченко взявся зробити перший начерк, звичайно, дуже поміркований в національних домаганнях, сим разом унісся настроями хвилі і написав свій начерк в таких різких тонах, що присутній Єфремов рішуче запротестував, вважаючи такий напрям чистим авантюризмом, і заявив, що не тільки в редакції його брати /участь/ не хоче /і/ не підпише, але й у президії ради не останеться. Винниченко заявив повну готовність «вигладити». Гладили так, що, як з жалем потім говорив один з молодих членів редакційного комітету прaporщик Потішко, від ген/ерального/ військового комітету, тільки й остався заголовок «Універсал». Дійсно, деяка загальність і невиразність в стилізації з'явилася як наслідок сеї операції...»¹⁹.

Та як би там не було, саме Винниченкове розуміння перспектив будівництва української держави стало домінантним у той час, його власною рукою було зафіксовано у найвагоміших документах

тієї епохи — I, II і III Універсалах (це підтверджується і оригіналами рукописів документів²⁰), стало визначальною тактикою визвольного руху до жаданої мети.

Призначений 16 червня 1917 р. головою Генерального Секретаріату Центральної Ради, Володимир Кирилович Винниченко з ентузіазмом взявся до вироблення програми подальших дій. Навряд чи цю програму можна охарактеризувати як бездоганну, та навіть стрімку, цілеспрямовану, динамічну. В декларації Генерального Секретаріату, оголошенні його головою 26 липня 1917 р. на пленумі Ради, в накресленому плані практичної роботи майже в усіх позиціях робився крок назад від положень I Універсалу. «Якщо порівнямо її (декларацію — В. С.) з універсалом, — визнавав активний діяч Центральної Ради П. Христюк, — то вона представляється далеко менш радикальною, ніж сам універсал»²¹.

Однак і цю помірковану позицію, схоже, В. Винниченко не в спромозі був відстоювати в змаганнях з Тимчасовим урядом, до якого Центральна Рада звернулась з пропозицією затвердити Генеральний Секретаріат яквищий орган української виконавчої влади. Навіть у разі відмови визнати крайовий орган, — відзначав у ті дні керівник Генерального Секретаріату, — «Центральна Рада не думає ставати на захватний шлях. Центральна Рада не кличе йти проти уряду»²².

Саме В. Винниченкові довелось умовляти Центральну Раду згодитись пристати до розробленої в результаті переговорів Ради (М. Грушевського, В. Винниченка і С. Петлюри) з посланцями Тимчасового уряду (І. Церетелі, О. Керенським, М. Терещенком), що відбулись у Києві в останні дні червня, декларації. Це був ще один крок назад у порівнянні з I Універсалом — Центральна Рада зобов'язувалась практично без будь-яких умов припинити «самочинне запровадження автономії» до Всеросійських Установчих зборів. Ця позиція і знайшла відбиття у схваленому 3 липня 1917 р. II Універсалі.

Зовсім захабнівші, не відчуваючи серйозного опору, Тимчасовий уряд після довгих зволікань і нових принижень врешті-решт затвердив 4 серпня 1917 р. «Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріату Центральної Ради». Визнавши Секретаріат органом центрального уряду, що призначається в Петрограді за поданням Ради, «Інструкція» обмежувала повноваження краївого органу лише п'ятьма губерніями (Київською, Волинською, Подільською, Полтавською і Чернігівською). Це вже було відверте великорідженське знущання.

У Києві після одержання «Інструкції» вибухнув скандал. На пленарних засіданнях Центральної Ради кілька днів тривало обговорення ситуації. Як керівник делегації до Петрограда Винниченко у звіті розповідав, що не можна було «нічого зробити, бо там не хотіли навіть вислухати наших аргументів. Коли ми просилися на спільне засідання для розгляду нашої справи, нам відповіли, що вони вирішили **сторонніх людей не пускати...**». Водночас Голова Генерального Секретаріату додав, що з документом, як першим кроком, варто погодитись, оськільки більшого вибороти в умовах, що склалися, не можна²³.

Та найімпульсивніші промовці, наприклад, М. Порш, піддали таку позицію нищівній критиці, яка доходила аж до образ, пропонували оголосити Тимчасовому уряду негайну рішучу боротьбу, «штурнути «Інструкцію» назад, межі очі уряду». В такій ситуації Винниченко вирішив піти у відставку, незалежно від того, «буде чи не буде прийнята та «Інструкція»²⁴.

Та кандидатура Д. Дорошенка, соціаліста-федераліста, близького за поглядами до російських кадетів, який підтримував по масонській лінії дружні стосунки з Тимчасовим урядом і був згоден виконувати рішення останнього, викликала чималі сумніви. І на умовляння Грушевського, Винниченко, що займав помірковану, як би центристську

позицію, знову згодився очолити Генеральний Секретаріат і сформувати його новий склад фактично на умовах Тимчасового уряду, хоч і з деякими незначними обмовками.

Володимир Кирилович у своєму щоденнику чесно признався самому собі у неймовірній плутанині тогочасних думок, настроїв, почуттів: «І злість, і сум, і сміх. Генеральний Секретаріат України є крайова вища влада. Це всім, хто читає газети, відомо. Але всім, хто читає її не читає їх, видно, що проявів тої влади поки що дуже мало...»

...А з Півночі цупко вп'ялися в ту владу і ні на сантиметр не хочуть упустити. Розбитий, безсилій, нікчемний паралітик люто вчепився задубілими централістичними пальцями за «едіную неділімую» владу і з тупою злістю не пускає. Мало того, ще плюється, ще силкується здискредитувати нас, ще пускається на провокації»²⁵.

Іноді Генеральний Секретар впадав в апатію, мріяв втекти кудись на хутір, жалкував, що не може займатись улюбленою літературною працею (на це йшли рідкісні години — так п'єса «Панна Мара» була написана у вагоні поїзда під час поїздки до Петрограда). Та він гнав від себе напливі слабості, перемагав у собі художника і знову й знову з головою поринав у політику. «...Ота незнана сила не пускає, стискує серце тривогою й соромом: не смію я в цей час казати те, що любив так довго і за що боровся, як умів. Не смію кинути його, не знаючи, чи стане на моє місце така людина, на яку я свій обов'язок склав би з легким, довірливим серцем, без тривоги й сорому за себе»²⁶.

І ще — як стогін, як крик болю і як молитва: «О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державності. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами, з яким, часом, одчаем, люттю й сміхом доводиться тягати те каміння державності й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки»²⁷.

Ці слова були записані до щоденника буквально напередодні більшовицького повстання в Петрограді. Не міг тоді знати Володимир Кирилович, що його особисто чекають ще тяжкі випробування за справу, який вірно служив.

Ідею автономії для України у складі федераційної Росії Винниченко продовжував сповідувати й після падіння Тимчасового уряду. Він виступав із засудженням більшовиків, які, на його думку, штурнули країну у безодню анархії, був проти визнання Ради Народних Комісарів центральним урядом (як і багато інших тогочасних діячів, марно сподівався на його неминуче і швидке падіння), відстоював ідею утворення однорідної соціалістичної влади.

У гострому конфлікті з РНК, що продовжував нарости протягом усього грудня і вилився таки у війну, Винниченко зайняв тверду позицію. Разом з Петлюрою він підписав офіційну відповідь на ленінський ультиматум РНК, незмінно кваліфікував боротьбу між Петроградом і Києвом як боротьбу національну. «Оголошення нас буржуями, — наполягав Голова Генерального Секретаріату, — засіб боротьби неукраїнців з українцями. Боротьба, яку тепер ведуть з нами більшовики, є боротьба національна. Більшовики, які вважають себе представниками великоросійської демократії, борються з нами, самі того, можливо, не усвідомлюючи, як великороси»²⁸.

Володимир Кирилович широ вірив у значні потенції національно-вільного руху, сподівався, що українці не допустять будь-яких зазіхань на власну державність, будову якої тільки-но почали зводити після III Універсалу (7 листопада 1917 р.). Але і він, і його колеги, передусім із соціал-демократичного табору, виявили просто-таки дитячу наївність, по суті нехтуючи довгий час питанням про створення збройних сил народжуваної української держави.

Як соціаліст Винниченко ще з весни 1917 р. вперто доводив, що на шляху до нового ладу регулярної армії не потрібно, її функції успішно візьме на себе народна міліція. Він навіть намагався висміювати через «Робітничу газету», у публічних виступах стихійний рух щодо створення українізованих частин з гучними іменами колишніх гетьманів. Як один з головних діячів Центральної Ради Винниченко виявив рішучий протест самостійницьким настроям М. Міхновського, його спробам очолити український військовий рух. Саме завдяки зусиллям Винниченка на таку відповідальну роль вдалося висунути Петлюру, який після довгої перерви поновив членство в УСДРП і виявляв велику заінтересованість в українізації армії, хоч, судячи з усього, мало був придатний для реалізації такого складного, відповідального завдання. І знову ж таки, Винниченко все зробив, щоб спекатися з Києва Міхновського. Брешті-решт цього вдалося досягти за участю Грушевського²⁹.

Велику упередженість виявило керівництво Центральної Ради і Генерального Секретаріату і щодо зусиль П. Скоропадського по створенню 1-го Українського корпусу. Лідери українського руху не стільки сприяли, скільки протидіяли розвитку самодіяльного, спонтанного руху «вільного козацтва»³⁰.

Та з початком наступу на Київ радянських військ (як створених в Україні, значною мірою з українців за походженням, так і надісланих з півночі, з Росії) досить швидко виявилось, що боронити Українську Народну Республіку, запроваджувані Центральною Радою і Генеральним Секретаріатом порядки практично нікому.

При всьому романтизмі своєї натури Винниченко намагається реалістично оцінити ситуацію, критично розібратись у власних діях, знайти справжні причини одержаних негативних результатів багатомісячної напруженої і, здавалось, такої натхненної, багатообіцяючої роботи. Пізніше цей аналіз виллеться у жорсткі самокритичні, навіть безжалільно-самовикривальні висновки. Винниченко вважав, що в стратегії розрахунків було допущено величезної помилки. Абсолютизовані завдання національного відродження, будівництва української державності застутили такі важливі в революційну добу соціальні проблеми, зокрема земельну. Він зазначав, що нічим не поступаючись зі своєї соціально-політичної партійної програми, вони в той же час у самій Ц. Р. свідомо відкладали надалі вирішення гострих соціальних питань, бо боялись, що не досить зміцнена, усталена національна єдність може схитнутись і розбитись через незгоду в сфері соціального будівництва³¹.

Один з лідерів української революції ладен був пояснити поразки суттєвим відступом проводирів національного руху від соціалістичної орієнтації. Відданість же більшовиків марксистській ідеології він вважав чинником їх сили, зростаючого авторитету в масах. «Стремління большевиків творити робітничо-селянську державу з метою створити за її допомогою соціалістичне громадянство здавалось нам утопією, авантюрою, кривавою інтригою одної партії, яка домагається влади. Ми настільки мало були соціалістами, що не допускали навіть думки про зруйнування буржуазної держави. Де ж бо таки, мовляв, можливо в таких країнах, як Росія чи Україна, де величезна більшість населення є селянство, де капіталізм тільки в початкових формах, — заводити соціалістичний устрій»³².

Якісно новий висновок, до якого приходить в цей час Винниченко, полягав у переході від позицій автономізму (ідея федерації, яку висунула Центральна Рада, з багатьох причин збанкрутівала) до ідеї самостійності України. Аналізуючи конфлікт з РНК, який міг в будь-який час вибухнути війною, він на засіданні уряду 26 грудня 1917 р. зазначив: «Коли справді більшовиками буде оповіщена священна війна, задля нас найкраще — проголосити самостійність. Ми не можемо

воювати, одночасно ведучи війну з більшевиками, разом з ними воювати з німцями»³³.

Якщо більшість колег по керівному складу Центральної Ради вбачала порятунок насамперед у зовнішньому факторі, то Винниченко ставився до іноземної допомоги з упередженням. Його розум гарячково шукав якогось іншого виходу. З одного боку, він був переконаний, що повновладдя більшовиків знищить ті національні здобутки, які далися з таким трудом. З іншого, — розумів, що протистояти більшовикам, кардинально не змінюючи соціальних орієнтацій, дотримуючись зажилих стереотипів — справа безнадійна. З цього погляду, не стільки імпульсивністю, відчаем, а скоріше холодною розсудливістю (можливо, до певної міри наївною, ілюзорною), а також здатністю до самопожертви в ім'я торжества української ідеї було продиктовано малозрозумілий, на перший погляд, майже самогубний крок. Після відхилення пропозицій переобрести Центральну Раду, влiti до неї нових людей, близжих до мас, що Винниченко взагалі вважав «єдиним виходом», він на одному з «вужчих засідань» (4—5 чоловік, що визначали загальний курс) висунув план: ліва частина Секретаріату мала заарештувати його і тих членів Секретаріату, на яких громадська думка покладала відповідальність за невдачу, оголосити владу Рад, перевибори Центральної Ради й мирні переговори з РНК. Тоді, на думку Винниченка, влада залишилася б в українсько-національних руках, а «Історія революції на Україні пішла би зовсім інчими шляхами, не такими трудними, болючими й часом ганебними та й надзвичайно шкодливими для самої національної справи, не кажучи вже про політично-соціальну»³⁴.

Та такий план було відкинуто, а здійснити щось подібне українським есерам просто не вистачало хисту.

Володимир Винниченко ще деякий час залишався Головою уряду (Генеральний Секретаріат після оголошення IV Універсалом самостійності УНР переіменовано в Раду Народних Міністрів). Проте і громадська думка, і він сам були вже готові до того, що йому слід відступитися від влади. I 25 січня 1918 р. він це зробив.

Коли Центральна Рада під ударами радянських військ евакувалась до Житомира, Винниченко, що не в усьому погоджувався на пронімецьку орієнтацію, обрав інший маршрут. Змінивши зовнішність, він разом з дружиною попрямував на Південь, до Бердянська. Розчинившись у натовпі подорожуючих, Володимир Кирилович жадібно всотував оцінки масами поточного моменту, проводирів українського руху, що нерідко дуже боляче ранили, краяли серце. Особливо нестерпною була думка, що гине сама Україна-мати, сама її національна сутність.

Якийсь час довелось пожити на території, де порядкували більшовики. В душі весь час йшло внутрішнє боріння: де правда, хто правий, з ким солідаруватись. «І от яке повинно бути становище людини, яка ніколи не стояла за інтереси багатих, яка все життя поклала на ідею революції і соціалізму, але яка не вірить, що більшевицьким шляхом можна допомогти тим ідеям реалізуватись. Що їй робити?»³⁵. Не міг Винниченко чітко зорієнтуватись і в оцінці приходу окупантів на Україну — долали сумніви: «...Можливо, німці й принесуть самостійну Україну. Але чи вони ж цим задовольняться? Чи не схотять вони принести поміщицьку, мілітаристську, щиро буржуазну Україну?

...Серце стискається. І тоскно стає, і сумно, і тривожно»³⁶.

Невдовзі Володимир Кирилович переїжджає на хутір Княжа Гора на Канівщині, займається здебільшого улюбленою працею — пише художні твори, як би «збоку» спостерігає за перебігом подій, моделює оптимальні дії в інтересах української справи, української революції. Осмислює історію рідного краю, особливо в революційну добу, і дає їй ємку, проникливу, переконливу характеристику, та водночас і обез-

зброюочу, приголомшуючу, шокуючу, просто нищівну. На таке здатен, очевидно, лише той син народу, який не просто палко любить Вітчизну, проймається всіма її болями, але й є справжнім вченим-мислителем, який може філософськи, історично аналізувати, узагальнювати, оцінювати перебіг найсуперечливіших подій. «Читати українську історію треба з бромом, — з сумом змушений констатувати Винниченко, — до того це одна з нещасних, безглазих, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: півдержавного) існування, що одгрізалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія — ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп'ялася і не хоче випустити. З другого боку вже стоїть Польща, наготовивши легіони. Прийшов дужчий, вигнав Москву, одпихнув поляків і сам ухопив за горло й видушує все, що може. Збоку присмокталась і четверта — Австрія.

А всередині теж те саме. Паршиві шанолюбці, національне сміття, паразити й злодії продають на всі боки: хто більше дастъ. Нащадки праділів поганих повторюють погані діла дідів-поганців. І розшарпаний, зацькований народ знову безпомічний жде, якому панові його оддадуть. Вигідніше буде можновладцеві oddать Москві — oddастъ. Вигідніше собі лишити — лишить. Ні, ні української історії, ні українських газет читати без бруму, валеріянки або без доброї дози філософського застереження не можна»³⁷.

Володимир Кирилович душою рветься в епіцентр політичного життя — до Києва і водночас сумнівається, вагається. Непевність переривається раптово, переривається саме тими, хто найбільше боявся повернення Винниченка до громадської діяльності. На початку липня 1918 р. його заарештовують охоронці гетьманського режиму у підозрі підготовки державного перевороту і привозять до Києва. Безглазість звинувачень і превентивних заходів досить швидко з'ясовується і менше, ніж за добу, його випускають.

Далі боротись з самим собою було неможливо, і Винниченко включається в політичний процес, спрямований на ліквідацію гетьманства. Він з самого початку рішуче засуджував переворот генерала Скоропадського, до якого відчував сильну антипатію, навіть неприховану відразу. Встановлений режим Володимир Кирилович оцінював не інакше як маріонетковий, оперетковий, що тримався на хисткій угоді російських шовіністів-великодержавників з австро-німецькими окупантами, і з іронією, навіть сарказмом відреагував на переговори зі Скоропадським, «нешасним, тулим і слинявим кретином» з приводу «кабінету».

Натомість Винниченко очолив Національний Союз — блок українських партій, офіційно опозиційних гетьману. Однак у Союзі лідер українських соціал-демократів довгий час практично один дотримувався курсу на підготовку повстання проти антинародного режиму (з ним солідаризувався лише Микита Шаповал).

У переможну перспективу повстання сам Винниченко вірив мало, навіть восени 1918 р. Однак вважав його конче необхідним як ефективний засіб відродження віри в Україну, зміцнення національної самосвідомості народу. Показовим тут є таке міркування: «Я цілком припускаю і навіть майже певен був, що нас розіб'ють, розженуть, розтрощать. Діло було зовсім не в тому, а в тому, що цим виступом ми реабілітуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політики Ц. Ради, німці й гетьманщина так запаскудили її, так спровокували й огидили, що маси без ворожості не можуть чути слова «Україна».

Отже, на мою думку, наш обов'язок був виступити проти всіх ворогів працюючих українських мас, бо ми самі були винні в тому, що ці вороги катують їх. Тоді маси наочно побачуть, що українська ідея не стоїть у суперечності з соціальними інтересами мас і що то іменно українці виступили на бій з німцями, панами й гетьманчиною за трудовий народ. І хай не вдастся повстання, але ми реабілітуємо себе перед нашими трудовими клясами, ми своєю «фантастикою» реально покажемо їм, що ми не тільки можемо приводити німців та панів, але й бити їх, і жертвувати, коли треба, своїм життям за свій народ»³⁸.

Отже, Винниченко вважав, що повинен бути органічний зв'язок між проблемами національними і соціальними. Досягнення цієї мети стало б першою необхідною умовою і запорукою дальнього підйому національно-визвольного руху, перетворення його на справді масову, вседолаочу силу.

Тим часом зовнішньополітична, а з нею і внутрішня обстановка в Україні радикально змінилася. У Німеччині й Австро-Угорщині вибухнули революції. Підпори, точніше основа гетьманського режиму, миттєво зруйнувалися, а сам режим, хоч і кинувся ще до цього шукати підтримки у сусідів — російських великороджавників, досить швидко буквально «завис» у повітрі. Проте гетьманці гарячково готувались нанести превентивний удар по своїх суперниках — українських патріотах. За цих умов зволікання з рішучими діями могло розглядатися лише як злочин проти національної ідеї, національної справи. Винниченко скликає засідання Національного Союзу, доводить, що повстання назріло і організаційно-технічно забезпечене, пропонує обрати Директорію й від імені всіх партій українства передати їй повноту влади. Цього разу шальки терезів схилилися у його бік.

(Далі буде)

¹ Винниченко В. Краса і сила. Повіті та оповідання.—К., 1989.—752 с.; Його ж. Сонячна машина.—К., 1989.—619 с.; Його ж. Оповідання.—К., 1989.—380 с.; Його ж. Відродження нації.—К., 1990; Його ж. Вибрані п'єси.—К., 1991.—605 с.; Його ж. Заповіт борцям за визволення.—К., 1991.—123 с.

² Винниченко В. Щоденник // Київ, 1990.—№ 9.—С. 91—123; № 10.—С. 10, 96—110; № 11.—С. 88—106; Його ж. Из дневников. Открытое письмо Сталину и членам Политбюро ВКП // Дружба народов.—1989.—№ 12.—С. 16—205; Його ж. Європейське питання на Україні // Сучасність.—1992.—№ 8.—С. 116—125; Ілюзії, що переросли час. Невідомі листи Володимира Винниченка // Культура і життя.—1993.—5 червн.

³ Див.: Федченко П. Оцінюємо з класових позицій. Про політичне обличчя і художню творчість В. Винниченка // Київ, 1987.—№ 12.—С. 49—59; Жулинський М. Володимир Винниченко (1880—1951) // Літературна Україна.—1989.—30 лист.; Його ж. Художник, распятый на кресте политики. Судьба Владимира Винниченко // Дружба народов.—1989.—№ 12.—С. 147—160 та ін.

⁴ Хміль І. Політична діяльність В. К. Винниченка // Український історичний журнал.—1989.—№ 7.—С. 82—91; Лозицький В. Чи був Володимир Винниченко членом КП(б)У // Літературна Україна.—1989.—24 серп. Його ж. Не сприйнявши нових реалій. Сторінка з політичної біографії В. К. Винниченка // Під прапором ленінізму.—1989.—№ 12.—С. 73—78; Саппа М. Винниченко і Раковський // Вітчизна.—1990.—№ 4.—С. 131—143 та ін.

⁵ Державний центр Української Народної Республіки. Статті і матеріали. Філадельфія — Київ — Вашингтон, 1993.—С. 395—420.

⁶ Костюк Г. Володимир Винниченко і його доба; Його ж. Володимир Винниченко та його останній роман.—Нью-Йорк, 1971.—61 с.; Винниченко В. Щоденник.—Едмонтон.—Нью-Йорк, Т. I, Т. II.—1980.

⁷ Смоленчук М. Помилки у жандармському циркулярі // Київ.—1990.—№ 6, 7.—С. 108—113; Жулинський М. «Яке велике щастя я мала...» Радоші і пе-чали Розалії Винниченко // Україна.—1992.—№ 10.—С. 14—17; Самарцев І. Г. До біографії В. Винниченка // Архіви України.—1991.—№ 4.—С. 72—74; Літературна Україна.—1989.—24 серп., 30 лист.; 1990.—2 жовт. та ін.

⁸ Винниченко В. О морали господствуючих и морали угнетенных.—Львов, 1911.—С. 4, 11.

⁹ Винниченко В. Щоденник // Київ.—1990.—№ 9.—С. 92.

- ¹⁰ Там же.—С. 114.
- ¹¹ Там же.
- ¹² Див.: Винниченко В. Щоденник // Київ.—1990.—№ 11.—С. 104.
- ¹³ Робітнича газета.—1917.—4 жовт.
- ¹⁴ Там же.
- ¹⁵ Там же.
- ¹⁶ Див.: Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917—квітень 1918 рр.) // Укр. іст. журн.—1992.—№ 5.—С. 47—48.
- ¹⁷ Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. К.—Відень, 1920.—С. 166.
- ¹⁸ Там же.—С. 157.
- ¹⁹ Грушевський М. Спомини // Київ.—1989.—№ 9.—С. 144.
- ²⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 33—37.
- ²¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917—1920 рр.—Відень, 1921.—Т. 1.—С. 81.
- ²² Цит. за: Манилов В. Из истории взаимоотношений Центральной Рады с Временным правительством (к июльским событиям 1917 г. // Летопись революции.—1927.—№ 4.—С. 23.
- ²³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 7, 8, 12, 13, 30, 31.
- ²⁴ Там же, арк. 11.
- ²⁵ Винниченко В. Щоденник // Київ.—1990.—№ 9.—С. 118—119.
- ²⁶ Там же.—С. 118.
- ²⁷ Там же.—С. 119.
- ²⁸ Київська мысль.—1917.—6 декабр.
- ²⁹ Див.: Солдатенко В. Ф., Солдатенко І. В. Виступ полуботківців у 1917 р. (спроба хроніально-документальної реконструкції подій // Укр. іст. журн.—1993.—№ 9.—С. 36).
- ³⁰ Див.: Солдатенко В. Ф. Центральна Рада та українізація армії // Укр. іст. журн.—1992.—№ 6.—С. 26—39.
- ³¹ Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. К.—Відень, 1920.—С. 83—84.
- ³² Там же.—С. 107.
- ³³ ЦДАГО України, ф. 57, оп. 2, спр. 119, арк. 31.
- ³⁴ Винниченко В. Відродження нації. Ч. II.—С. 222.
- ³⁵ Винниченко В. Щоденник // Київ, 1990.—№ 9.—С. 120.
- ³⁶ Там же.
- ³⁷ Там же.—С. 122.
- ³⁸ Винниченко В. Відродження нації.—Ч. III.—К.—Відень, 1920.—С. 95.

Маловідомі сторінки історії

М. Ф. Дмитрієнко (Київ), О. Ю. Лисенко (Київ)

Національна валюта України (1918—1919 рр.)

Після лютневої революції 1917 р. та утворення у березні Центральної Ради в Україні відразу ніхто не вів і мови про введення своєї національної валюти. Нова влада ставила своїм завданням досягти тільки права на автономію України у складі федеративної демократичної Російської республіки. Отже, власні гроші для України за умов федерації та єдиного економічного простору не передбачалися. Однак протягом літа—осені стрімка зміна політичної ситуації спричинила те, що молода українська влада була поставлена перед проблемою невідкладного вирішення питання про незалежність та суверенітет республіки, адже йшлося про державність України, перспективи її самостійного національного розвитку. Проголошення у листопаді Української Народної Республіки в рамках федерації з Росією було тільки першим кроком на шляху до вирішення проблеми незалежності держави. Проте ще до проголошення у IV Універсалі (січень 1918 р.) самостійності УНР Центральна Рада встигла провести ряд важливих соціаль-

В. Ф. Солдатенко (Київ)

Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції *

Отже, Винниченко вважав, що повинен бути органічний зв'язок між проблемами національними і соціальними. Досягнення цієї мети стало б першою необхідною умовою і запорукою дальншого підйому національно-визвольного руху, перетворення його на справді масову, все-долячу силу.

Тим часом зовнішньополітична, а з нею і внутрішня обстановка в Україні радикально змінилася. У Німеччині й Австро-Угорщині вибушили революції. Підпори, точніше основа гетьманського режиму, миттєво зруйнувалися, а сам режим, хоч і кинувся ще до цього шукати підтримки у сусідів — російських великороджавників, досить швидко буквально «зазис» у повітря. Проте гетьманці гарячково готувались нанести превентивний удар по своїх суперниках — українських патріотах. За цих умов зволікання з рішучими діями могло розглядатися лише як злочин проти національної ідеї, національної справи.

Винниченко скликає засідання Національного Союзу, доводить, що повстання назріло і організаційно-технічно забезпечене, пропонує обрати Директорію й від імені всіх партій українства передати їй повноту влади. Цього разу шальки терезів схилилися у його бік.

13 листопада на таємному засіданні у приміщенні Міністерства шляхів (Бібіковський бульвар — нині бульвар Тараса Шевченка) відбулося засідання українських партій, на якому й було обрано Директорію у складі: Голова — В. Винниченко, члени — С. Петлюра й Ф. Швець, тимчасові члени (потім вони стали постійними без спеціальної ухвали) — А. Макаренко й П. Андрієвський.

Того ж дня члени Директорії вийшли до Білої Церкви, де дислокувався півторатисячний полк Січових Стрільців під орудою Є. Коновалця — основна надія антигетьманців. С. Петлюра, що не брав участі у засіданні в Києві, прибув до Білої Церкви раніше і одноосібно оголосив про початок повстання проти П. Скоропадського, очолюваного ним режиму. А Винниченко ж залишився у Києві і підготував та поширив відозву до населення. Гетьманська влада оголосувалась антинародною і недійсною. Гетьману, міністрам, російському офіцерству пропонувалось негайно залишити свої пости і межі України. Директорія сподівалась на розуміння здійснюваних кроків з боку австро-німецьких військ. «...Чесні громадяне, як українці так і неукраїнці,— наголошувалось у відозві,— повинні разом з нами стати збройною дружиною силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі»¹.

Хоч влада гетьманщини проіснувала в Києві ще цілий місяць, вся вага національно-державного життя перейшла до Директорії. Головними гаслами, кинутими в маси, стали відновлення Української Народної Республіки, органів місцевого самоврядування, демократичних свобод, здійснення соціальної програми українських соціалістичних партій.

З перших же кроків серед членів Директорії виникли розбіжності з принципових питань розвитку політичних процесів. Чи не найгострішими з часом стали суперечності між Винниченком і Петлюрою. Ініціаторами підвищення напруги у стосунках були обидві сторони.

Голова Директорії висунув пропозицію прийняти після знищення гетьманського режиму радянську систему організації влади. «Введена з ініціативи й з директив самої Директорії радянська влада могла бу-

ти сконструйована по такому прінципу, щоб національний український характер її зберігся в повній мірі й щоб від того справа нашого національного відродження й нашої державності, як найкращого засобу для того, не постраждала.

Цим рішучим кроком по шляху соціальної революції ми, на мою думку, ставили національно-державну українську ідею в рівні умови боротьби з руською ідеєю на Україні...»².

Такою була логіка міркувань і розрахунків Винниченка. Логіка романтика, мрійника, іdealіста, утопіста. Не дивно, що вона не була сприйнята колегами по Директорії. Тоді у голові Володимира Кириловича визріла нова ідея — створення системи «трудових Рад», тобто представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Не дуже чітка і переконлива, аморфна, розплівчата, непринципіальна ідея «трудових рад», як не дивно (навіть і для самого Голови Директорії), була в цілому схвалена як спроба досягнення компромісу.

14 грудня війська Директорії ввійшли в Київ. Через два тижні вийшла широкопланова відозва з програмою дій, в центрі якої було поставлено підготовку Конгресу Трудового Народу України.

Однак те, що не так ясно вимальовувалось в абстрактній уяві, на папері, ще суперечливіше втілювалось у суспільну практику. Причин було чимало. Наростали внутрішні незгоди, прояви отаманщини. Збільшувались масштаби боротьби проти Директорії більшовиків. Іх рух Володимир Кирилович назвав «п'ятаковщиною», яка зіграла в той час, на думку Винниченка, реакційну роль, ніж Антанта. Він також вважав, що негнучкість Директорії у питанні про систему влади, можливість компромісу з більшовиками стали чи не найістотнішими причинами подальших невдач і поразок, дискредитації української ідеї. «Ми боялись большевизму,— писав він,— думали способом репресій не допустити його розвитку, але цим якраз добились того, що не тільки пхнули маси в обійми націоналістичної течії руського большевизму, але знов одіпхнули їх від української ідеї, знов ми цю ідею одягли в соціально-ворожі масам, майже реакційні, петлюрівсько-балбачанівські форми»³. Так, на думку Винниченка, «українська соціалістична революція в національних формах» виявилася вичерпаною, задушеною.

У складних стосунках з Москвою і Харковом, схоже, Винниченко втратив контроль над подіями, з різних причин був позбавлений достовірної інформації про хід мирних переговорів і, хоч інтуїтивно і був проти оголошення війни Радянській Росії, під тиском радикальніше настроєних колег, згодився на це.

Саме на той час, у січні 1919 р., міцність становища Директорії в Києві стала проблематичною. І Винниченко сам оцінював його як безнадійне, дедалі більше відчуваючи своє майже цілковите безсилия, неможливість діяти згідно з власними переконаннями. Звичайно, це його дуже пригнічувало й переконувало у необхідності відходу від влади, «увільнитися від конфлікту з самим собою». ЦК УСДРП не дозволив зробити такого кроку принаймні до Трудового Конгресу. Та до того, що відбувалося, Винниченко ставився якщо не упереджено, скептично, то у всяком разі прохолодно. Звідси, очевидно, й його далеке від захоплюючого, аж занадто буденне сприйняття Акта Злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, злиття двох гілок народу у одне державне ціле, урочисто проголошеного при відкритті Конгресу — 22 січня 1919 р. Інакше важко пояснити дивну метаморфозу. Витративши у 1917 р. чимало енергії щодо виборювання соборності етнічних українських земель, тепер Голова Директорії з певною недовірою ставиться не лише до можливості досягнення позитивного результату в конкретно-історичних умовах, але й, можливо, зовсім не бажаючи того, все ж невіправдано кидає тінь на саму ідею⁴.

Ще менше ентузіазму викликала у Винниченка робота і прийняті Трудовим Конгресом рішення. Мабуть, небагато можна віднайти прикладів: народивши ідею, так швидко зневіритись у ній, навіть ще до того, як можна буде переконатись у її нездійсненості, нежиттєздатності. Голова Директорії солідаризувався з оцінкою конгресу як «мертворожденістю».

Через кілька днів Директорія евакуювалася до Вінниці, залишивши Київ більшовикам. У розпочатих з Антантою переговорах за обіцяну допомогу довелось згодитись на виключення з Директорії її Голови і з уряду — його прем'єра В. Чеховського. Винниченко з сумом констатує: «Отже, моя урядова діяльність, слава богу, кінчається. Правда, мене, як собаку, виганяють. Але мені приемна ця брутальність сучасних переможців. Я радий іменно такому кінцеві: він очищає мої невільні помилки перед соціальною правдою, зроблені в ім'я правди національної»⁵. 10 лютого 1919 р. В. Винниченко пішов у відставку.

Під слідчим приводом — участі в соціалістичній конференції — лідер українських соціал-демократів від'їжджає за кордон і поселяється у Земмерінгу. Та психологічна втома не минає, мальовнича природа не відволікає, не заспокоює. «А думки все ж таки там,— занотовує Володимир Кирилович у середині березня 1919 р.,— у тій нещасній, бідній, роздертий країні, що звється Україною. Десять там стріляють одні в одних сірі, убогі люди, не знають, за що, для чого, через розбурхані темні сили темних своїх душ. Хтось кудись їх кличе, вони йдуть, підставляють себе під смерть, тисячами помирають, і ніхто не знає їх імен»⁶.

Невдовзі сталася подія, яка могла, за певних обставин, відкрити перспективу для активної політичної діяльності Винниченка, для можливості його впливу на подальшу долю України, розвиток в ній суспільних процесів, розгортання перетворень у цілому в Європі. Наприкінці березня 1919 р. уряд Радянської Угорщини, що тоді виникла і існувала у ворожому оточенні держав з якісно відмінними суспільно-політичними системами, звернувся до нього з пропозицією запровадження Радянської влади в Україні, обіцяючи, в свою чергу, допомогу — посередництво у замиренні з Радянською Росією. Розрахунок був, здавалось, логічним: утворити єдиний радянський фронт Росія — Україна — Галичина — Угорщина.

Володимир Кирилович приїхав до Будапешта, зустрівся з комісаром закордонних справ Угорської Радянської Республіки Бела Куном, і згодився на їхню пропозицію на таких умовах: «визнання самостійності й незалежності Української Радянської Республіки; український національний совітський Уряд; дефензивно-офензивний військовий союз радянських республік; тісний економічний союз; наступ на Галичину»⁷. Хоч сам він і пессимістично дивився на досягнення позитивного результату (план так і не вдався), тут важливо відзначити новий крок у поглядах Винниченка на вихід із найскрутнішої ситуації, в якій опинилася Україна. Відстоювання самостійної і незалежної України (ця позиція непорушна) сполучалося з можливістю запровадження влади Рад (ще недавно він обґрунтовував владу трудових Рад).

Винниченко моделював різні варіанти розвитку подій. Проте в центрі всіх його комбінацій залишалася Україна, інтереси її народу, зрештою можливість реалізації української державницької ідеї. Він розмірковував: «Тільки нашо саме їхати? Що рішити? Що боронити? Як віддати себе на те, в успіх чого не віриш? Провадити справу большевизму? Одягти його в українську одежду? Згармонізувати, нарешті, ці дві великі сили в одну? О, коли б це вдалося і коли б я хоч вірив у те, що вдастися, що нас не роздушать, не знищать і за цю гармонізацію не віддадуть націю на розтерзання, на глум, на визиск мілих сусідів — поляків, кацапів, румунів. І чи не ляже іменно на мене значна доля відповідальності за це?

А з другого боку, коли справа большевизму виграє, коли рух народів досягне мріяної соціалістами мети, коли той лад, народження якого я з захватом вітаю в душі, переможе, а ми, а я стоятиму останньо, вижидатиму, а потім прийду на готове,— чи не програємо ми, чи не перегородимо шлях своїй нації до права на вільне, не залежне право користуватися здобутим? І чи не буде так само в мене чуття сорому й відповіальності?

І ще: не випускати ініціативи влади з українських рук. Хай большевизм, хай реакція, хай поміркованість, хай усяка форма влади, аби наша, національна. Тоді є гармонія,вища форма громадського й індивідуального існування»⁸.

Досвід наступних місяців того справді шаленого, кривавого для України 1919 року, невдачі боротьби за національну державність зумовили дальшу ідейну еволюцію Володимира Винниченка. Коли йому в кінці року запропонували увійти до уряду Ісаака Мазепи, «відламка кам'янецької влади», відмова супроводжувалась досить чітко сформульованими причинами. Винниченко заявив, «що може взяти участь тільки в тім уряді, який стоїть на ґрунті чистої радянської влади...»⁹.

Як і в попередні буревійні місяці, Винниченко вкотре намагається відійти від активної політичної діяльності, переконує в доцільноті цього не лише оточуючих, а передусім себе, та зробити цього зрештою не може. Не завершивши повісті «По той бік» (а працював Володимир Кирилович надзвичайно плідно), він уже в червні 1919 р. задумує «писати щось подібне до історії української революції». Планував, що вийде книжечка аркушів на 10, а вийшло три випуски, загальним обсягом аж на 70 аркушів. Рукопис було завершено вже в лютому 1920 р., тобто лише за 8 місяців! Думається, справедливо говорити про те, що цю працю, яка була названа «Відродження нації», Володимир Кирилович вважав головним каналом свого впливу на суспільне життя в Україні. В жовтні 1919 р. він робить у щоденнику запис про необхідність прискорення роботи над виданням книги «Це допомогло б далі в самій справі,— зазначає Винниченко,— вияснило б усім, через що і для чого я пішов на цю справу. І, може, не одного чесного чоловіка переконало б і перетягло на наш бік»¹⁰.

Неодноразово принижуваний, переслідуваний, гнаний політик вже вкотре намагався роз'яснити суть того, що коїлось в Україні, запропонувати свій план розв'язання найскладніших, найзаплутаніших проблем. І розраховував на чесних людей. У тих умовах іншого виходу він не знаходив. А безспристрасно спостерігати за тим, що відбувається на Батьківщині, він просто не міг — не давала спокою совість. Винниченко вважав, що в 1919 р. на відроджувану націю, на молоду державність накинуто «смертельну петлю» і «що близче та петля, то наче мене вона душить, наче мені накинули її»...¹¹. В такій ситуації книга повинна була стати його основною зброєю, засобом ідейно-духовного руху вперед і, можливо, впливу на умонастрої співвітчизників.

У творі, значною мірою мемуарному, звичайно, чимало суб'ективного. Але цей суб'ективізм — особливого роду. Це не традиційна вузькопрагматична спроба понад усе виправдати себе, свої вчоращені вчинки перед історією, в очах читачів, нащадків, а тим більше довести комусь своє право на повернення на Батьківщину, право бути корисним власному народу.

Політичні оцінки подій 1919 р., які дано у «Відродженні нації», прямо кореспонduються з думками у щоденнику — широю сповідлю перед своєю совістю. А в багатьох випадках сприйняття, оцінка подій прямо запозичена, перейшла у книжку зі сторінок інтимного документа — настільки вони були органічно відповідними. І все ж для додаткової переконливості у з'ясуванні тогочасних поглядів Винниченка можна спеціально не вдаватись до цитувань книги, зосередивши увагу на думках, зафікованих у «Щоденнику».

1919 рік був найкритичнішим для більшовиків, соціалістичної революції часом. Проте Володимир Кирилович принципово не згоден був схилятися ні до Денікіна, ні до Антанти, ні до Польщі, яких вважав чужими і навіть ворожими ідеям українства, справі української державності, і — головне — долі народу, трудащих.

Після довгих розмірковувань Винниченко приходить до непростого висновку: «Найкращий вихід — соціальна революція. І найкращий спосіб для нас загладити свої вільні й невільні помилки та злочинства проти соціалізму — це віддати решту своїх сил на боротьбу з усіма ворожими йому силами. Не посилати, як то робить Петлюровська Директорія, послів до польської шляхти з проханням помиритись. А послати послів до більшевиків, до єдиних вірних, запеклих ворогів усякої шляхти, помиритися з ними, стати на коліна перед соціалізмом, а не перед більшевиками і віддати для нього все, що ще лишилося незапаскуденого, активного, здатного до творення життя»¹².

Це визнання стало не результатом теоретичних пошуків кабінетного вченого, а було вистраждано всім тяжким життєвим досвідом, «Два роки революції нашої я топтав себе, плював собі в лиці, зраджував себе, нівечив те, що вважав до того часу справедливим і вартим усякої боротьби...

З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив моого батька у себе в економії, як обдурив його, як визискував, як вигнав у землянку в поле, де я пас череду, з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависті до соціального визику, до Бодісока усякого гатунку: потім все життя організуючи те зерно в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціального політичного і всякого панства; віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це: мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодісока за горло і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдуреніх — я, коли настав цей час, коли інші почали хапати Бодісока за горла, я визволяв Бодісока, я одривав руки тим, що душили їх, я ставав поруч з Бодісками і бив разом з ними бодіскіних ворогів»¹³.

І Винниченко тут прагнув не лише до душевного самоочищення. Він дедалі більше розумів, що жертви в соціальній сфері нічим не змогли зарадити в справі національного відродження, а надалі загрожували неминучими новими збитками і поразками. Замирення ж з більшовиками могло дати рятівний шанс: «І мимоволі напрохується така думка: ну, добре, хай ми вже забруднились у цій боротьбі з більшовиками, як революціонери й соціалісти; хай ми принесли цю жертву; зате ж, може, хоч не революційну, не соціалістичну, навіть не демократичну державу врешті матимемо. Хай навіть не цілу державу, не самостійну, хай клаптик, якусь собі поганеньку автономію. Все ж таки це великий засіб для відродження нації. Спочатку не демократична, а потім і демократична...

Але звідки? Коли гору візьмуть над більшовиками Колчак — Денікін, то вони українців будуть просто нищити. Українство для них ще страшніше за більшовиків. Більшовики побудуть і зникнуть, Росія лишиться собі Росією. Коли ж українці візьмуть владу, то України в Росії вже не буде ніякої, ні більшевицької, ні чорносотенної»¹⁴.

У липні 1919 р. Винниченко направив тій групі УСДРП, що підтримувала петлюровську Директорію, листа з пропозицією «рішуче стати на бік революції, на бік тих, хто бореться за соціальне визволення всього світу, чесно взяти цей прапор боротьби і рятувати за цю ціну свою національність.

Коли ж Москва і Київ не приймуть умови самостійності Української Советської Республіки й передачі советської влади в національно-українські руки, то битися з ними до останку, але битись власними силами, битись для того, щоб заманіфестувати шовінізм і імперіалізм руських комуністів»¹⁵.

У другій половині вересня, до Ляйнця, де перебував Винниченко, прибув С. П. Мазуренко, що вів переговори з Раднаркомом від імені Директорії і висловив у розмовах думку про можливість поїздки Володимира Кириловича до Москви для переговорів. Суттєвих причин для відмови від такої ідеї Винниченко не знаходив. «Щодо принципово-вого боку, то в мене вже сумнівів ніяких більше немає: коли я, *справді*, хочу послужити народові, його пригніченим, поневоленим клясам, коли я, дійсно, соціаліст, і широко, чесно й поспішено хочу нового життя людей, знищення бруду й нечистоти його, то треба йти до тих, які за це борються. І іменно тоді йти, коли їхня перемога є під сумнівом, коли моя участь загрожує моїм *особистим* інтересам, коли я можу сподіватися тільки на труднощі, на страждання, і, можливо, смерть. Але *так* померти є честь.

Тільки наперед треба все ж таки вияснити, чи, справді, моя участь дасть користь справі. Але не тільки з соціального, але й національного боку. Українська нація повинна жити, повинна бути увільнена від усяких утисків, від усякого поневіряння і знущання, звідки б воно не походило... Самостійність державна; цілком незалежний, чисто національний український уряд; українська мова в усіх інституціях, урядах, школах; не тільки посередне, але й безпосередне, активне національне визволення; незалежне військо; військовий і економічний союз та взаємна найтісніша допомога. Без вирішення цих питань їхати не можу»¹⁶.

Це ще раз доводить некон'юнктурність кроку Винниченка, який він здійснить навесні 1920 р. і який викличе стільки суперечливих оцінок як у його сучасників, так і у їх нащадків. Спроба повернутися в Україну була продиктована не випадковим, скажімо, сприятливим збігом обставин, а насамперед ідеальною еволюцією Винниченка, якою й обумовлювались його дії. Досить рельєфно це виявилося у перші місяці 1920 р. Колишній лідер УСДРП недвозначно декларує свій перехід на позиції комунізму, створює закордонну групу українських комуністів, починає видавати її орган «Нова доба» і намагається, як може, зашкодити підготовці Польщі, Петлюри (який, на його думку, вкотре зрадив українські інтереси, безпринципно, злочинно торгуючи Україною, увійшов у згоду з Пілсудським) до війни проти Радянської влади, пропонує свої послуги на випадок агресії, просить у уряду УСРР надання йому або ж комусь із його групи повноважень для представництва інтересів Радянської України за кордоном. У листах «До тт. комуністів УКП», «До тт. комуністів-незалежників» Володимир Кирилович заявляє про своє бажання брати участь у соціалістичному будівництві, хоч ще й не знає, до якої з комуністичних партій хотів би прислутилися — «бо їх, здається, у вас там є декілька»¹⁷.

Наступ на Україну польських військ у спілці з петлюрівцями Винниченко за тих умов вважав значно більшим лихом, ніж утверждення у ній радянської влади. Він навіть намагався досить оригінально пояснити причини невдоволення радянською владою з боку селянства, повстання проти здійснюваної політики «воєнного комунізму». У статті «Безнадійні надії», опублікованій у «Новій добі», він так змалював психологічний стан селянина — трудівника: «Правда, не любить дядько також віддавати продукт своєї праці дурно, ні за що; він — пословний, строгий економіст і визнає правильний товарообмін. Цю свою економічну ортодоксальність він готовий обстоювати із зброєю в руках, за неї він дійсно піdnімав повстання навіть проти тих, які разом з ним обчищали його від соціальних класових паразитів, проти голодаючого робітничого пролетаріату російського та навіть і українського. Дядько не хотів оддавати дурно свій хліб, не хотів оддавати так безладно, неорганізовано, як то робилося.

І тільки через це були повстання проти радянської влади, тільки на цьому часовому економічному ґрунті, а не на соціальному чи національному вони були. Не через те український селянин не давав хлі-

ба російським комуністам, що вони були комуністами, як це пояснюють убогі духом петлюрівці, себто через те, що комуністи нищили панування паразитарних кляс, що виганяли з усіх сфер життя всяке панство, лодарство, експлуатацію, а через те, що руські комуністи не мали товарів, продуктів обміну за той продукт праці, який мусили брати в селянина...»¹⁸.

Недарма газета Київського губкому КП(б)У «Червона правда» 9 квітня 1920 р. передрукувала витяги як з цитованої, так і з інших винниченківських статей з «Нової доби». Через деякий час це зробив і центральний орган більшовиків України — «Комуніст».

Володимир Винниченко, здається, здатний був повірити у суттєве користування національної політики партії більшовиків. Однак, аналізуючи резолюції VIII конференції РКП(б) «Про Радянську владу на Україні», ленінський «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікиним», він висловлює і цілу низку застережень, сумнівів. Його непокоїть передусім непереконливість, невиразність, невинніченість національної політики більшовиків, можливість відсунення національного питання з принципової позиції в площину тактичних прийомів.

З усього цього випливає, що прибувши через Ревель — Петроград до Москви в кінці травня 1920 р. під ім'ям Йозефа Сімона, Винниченко переслідував зовсім не корисливі інтереси. Йому продовжувала світити ідея української державності, яку він мислив можливим реалізувати на ґрунті Радянської влади, соціалістичного ладу.

Питання про пости, про вступ до КП(б)У, намагання пробитися до складу Політбюро ЦК КП(б)У, звичайно, цікаві самі-собою (і вони привернули увагу дослідників), все ж були вторинними, похідними. Вони розглядались Винниченком як умови, підйоми (дуже важливі, серйозні, необхідні) для досягнення мети, якій він вже вкотре підкоряв себе, відкладаючи улюблену літературну справу — вибороти для України долю, гідну її багатостражданого народу.

Зовсім не випадково після тривалих розмов з Л. Троцьким, Л. Кащеневим, Г. Зінов'євим, І. Сталіним, Г. Чicherіним, К. Радеком Винниченко передав 9 травня 1920 р. «Доповідну записку ЦК РКП(б)». В ній його особиста робота на Україні обумовлюється необхідністю проведення таких заходів:

— опублікувати від імені Російського і Українського Радянських урядів спростування вигадок контрреволюційної української, польської, єврейської преси про обмеженість і навіть фіктивність української робітничо-селянської державності;

— усунути таке становище, коли комісаріати РСФРР зносяться з губернськими та іншими установами на Україні, обминаючи відповідні комісаріати УСРР;

— для більш цілеспрямованого й успішного використання економічних ресурсів України в інтересах революції прилучити до активної допомоги та ініціативи місцеві сили. Це може бути досягнуте найкраще встановленням чіткого господарського плану;

— якомога скоріше повинна приступити до роботи створена комісія по виробленню федеральної конституції;

— твердо і ясно встановити, що жоден партійний або радянський працівник не може бути відкликаний з України або направлений до неї без відома і згоди керівного українського партійного центру — ЦК КПУ¹⁹.

Лейтмотив цих пропозицій — відмова від «самостійності», вимога внести максимум демократизму, справедливості, рівноправності у стосунки України (факт державності України для Винниченка більш не викликає сумніву) з Росією, досягти, власне, конфедеративного стану відносин між ними. Гарантією руху саме в цьому напрямі Винниченко вважав поповнення керівного партійного центру України трьома-чо-

тирма українськими патріотами. Персонально свою кандидатуру він вважав доцільним запропонувати з вищевикладеного розрахунку до Політбюро ЦК КП(б)У.

Тertia, що виникли між керівною верхівкою Радянської України і прибулим з еміграції непокірливим, самолюбним політиком (ще у травні IV Всеукраїнський з'їзд Рад обрав Винниченка членом ЦК, була згода на призначення його заступником голови Ради міністрів і міністром закордонних справ (спочатку міністром освіти), а також членом Реввійськради Південно-Західного фронту з «правами українського наркома військових справ», а він ще й вимагав обов'язкової заміни болгарина Х. Раковського на посту Голови РНК українцем, хотів не гайно стати членом Політбюро, хоч таке питання міг розв'язати лише Пленум ЦК КП(б)У), супровідні колізії, інтриги дедалі переконують Володимира Кириловича в переоцінці національної політики радянської влади в цілому і щодо України зокрема.

Після мученицьких хитань між національними платформами, відстоюваними КП(б)У і УКП (відмова від першої на користь другої, згодом — зворотний хід, і, врешті-решт — зневіра у більшовицькому курсі — недарма В. Затонський назвав його «класним плутаником»), Винниченко пориває стосунки з українським керівництвом і через Москву виїздить в Австрію, в еміграцію, як виявиться, вже назавжди.

І в той момент, і пізніше Винниченко пояснюватиме свій крок незгодою з тогочасною національною політикою більшовиків. Але був ще один аспект, який він у той момент не дуже обнародував, вважав другим після національного, та все ж занадто важливим. Мова про суть життєвого укладу, що формувався більшовиками, як його побачив, сприйняв соціаліст з багаторічним революційним стажем. Винниченка вразила розбіжність, розрив, зростаюча на його очах прівра між декларованими комуністичними ідеалами і гнітючою реальністю. Він не міг з морально-етичних міркувань змириться з багатьма неподобствами, що виявились у перші три роки радянської влади, з обуренням спостерігав за народженням соціалістичних бюрократів, процвітанням хамства, намагався з'ясувати для себе — чи варті такої крові, таких жертв ті зміни, які зовсім не поліпшили становища трудящих, а, здається, лише ускладнили, погіршили його.

Радянської влади, влади Рад, по суті, немає. Є влада бюрократів, окремих одиниць, які спираються переважно на фізичну силу військових і адміністративних апаратів. З'їзди, збори, засідання Рад мають характер декорацій і не мають ніякого значення у вирішенні тих питань, які на них начебто розглядаються. Резолюції приготовані заздалегідь і приймаються без дискусій. Всім керує і завідує партія (Р.К.П.). Вона має 600 000 членів. Це величезний апарат чиновників і бюрократів. Дисципліна — казенна, чиновнича, заснована на покаранні, а не на моральному впливові»²⁰.

Врешті-решт Винниченко відчуває, дедалі переконується, що загалом далекою від універсальності виявилась його абстрактна логічна модель, яка передбачала досягнення національного ідеалу з допомогою соціалістичної революції. В розпал переговорів з радянською стороною — 13 липня 1920 р. він в розpacі записує у щоденнику: «Виходу не бачу, бо є тільки два виходи: або відмовитися бути українцем і тоді бути революціонером; або вийти зовсім з революції й тоді можна бути українцем. Ні того, ні другого я не можу зробити, і те й друге боляче мені смертельно. А з'єднати те й друге не можна, історія не дозволяє. Коли б не було в мене ще літератури, мистецтва, я серйозно почав би думати ще про один вихід: смерть. Вона розв'язала б найкраще цей вузол. І тільки те, що я можу служити і революції, і комунізму, добру і розвиткові життя своїм пером, що я можу бути цінним і корисним людям не тільки як політик, а як літератор, це відхиляє останній вихід. Але туги не відхиляє. Тоскно мені, тяжко, задушно.

Криком кричав бив, дряпав землю кігтями. А чи роздряпав би історію, одним із наслідків якої є й оцей маленький інцидент?»²¹.

На той час він зневірився і в можливості швидкої перемоги світової пролетарської революції. Схоже, що принципове і, по суті, остаточне рішення визріває саме в ті липневі дні, майже за два з половиною місяці до завершення переговорів і від'їзу, до вирішення питань про його «пости». 15 липня з'являється такий красномовний запис: «Нехай український обиватель говорить і думає, що йому хочеться, я іду за кордон, обтруюю з себе всякий порох політики, обгороджуясь книжками й поринаю в своє справжнє, єдине діло — літературу. Ці два місяці Голгофи навіки вилікують мене від роздвоеності. Тут у соціалістичній советській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність. Я іду як письменник, а як політик я всією душою хочу померти»²².

Думаеться, тут варто висловити досить суттєве міркування — спостереження. Коли знайомишся з щоденниковими записами Володимира Кириловича 1920 р., не можеш не звернути увагу на його психологічний стан. Він скоріше за все був морально не готовий повернутися в Україну. У нього просто вичерпався запал політичної волі. Задовго до повернення на Батьківщину він інтуїтивно охрестив свою спробу новим шляхом на Голгофу. Потім він ще не раз вживав цей термін, хворобливо реагував не лише на серйозні моменти, а іноді й на дріб'язкові, випадкові, став занадто підозріливим. Цікаво, якщо раніше Винниченко дуже часто вимірював свої вчинки відповідністю вимозі «чесність з собою», то в 1920 р. з'являється не характерна для попередніх етапів теза «нечесність з собою».

Розуміючи всю умовність оцінки настроїв за механічним підрахунком кількості слів, присвячених тому чи іншому об'єкту, не можна не зауважити, що про бажання виїхати за кордон Радянської країни Винниченко згадує не рідше, ніж про переїзд в Україну. Тут звичайно по-значилось і те, що з вини московських властей з чотирьох місяців перебування в Радянській країні, в Україні, в Харкові він зміг провести лише близько місяця. І лише після того, як виклопотав дозвіл виїхати за кордон і навіть 3 серпня 1920 р. сів у поїзд, щоб емігрувати. Однак липневе рішення не змогли поколивати і патріотичні почуття від перебування в Україні. Створюється враження, що Винниченко не просто коливався, не міг пристати на якийсь чіткий варіант, а час від часу шукав приводу для припинення своїх переговорів. Само собою напрошується питання, чи варто було з таким настроєм, таким роздвоєнням взагалі починати кампанію.

Отже, в неймовірних душевних терзаннях, не знаходячи скільки-небудь переконливих відповідей на питання, що його мучили, Винниченко свідомо, з власної ініціативи вирішує припинити своє третє сходження на Голгофу, кладе край найцікавішому, найактивнішому, найпліднішому етапу власної політичної кар'єри (1917—1920 рр.). Так із завершенням української революції вичерпав себе, свої неординарні потенції і один з її найяскравіших, невіправних романтиків.

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1994.— № 6.

¹ Винниченко В. Відродження нації. Ч. III.— К.— Віденсь, 1920.— С. 113—114.

² Там же.— С. 135.

³ Там же.— С. 184.

⁴ Див.: Там же.— С. 242, 243, 385—404; Його ж. Щоденник // Київ.— 1990.— № 10.— С. 102; № 11.— С. 102.

⁵ Винниченко В. Відродження нації.— Ч. III.— С. 264—265.

⁶ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 10.— С. 105.

⁷ Див.: Там же.— С. 106—108; № 11.— С. 85—86; Його ж. Відродження нації.— Ч. III.— С. 322.

⁸ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 10.— С. 106—107.

⁹ Винниченко В. Відродження нації.— Ч. III.— С. 478.

- ¹⁰ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 11.— С. 101.
¹¹ Там же.
¹² Там же.— С. 89.
¹³ Там же.— С. 88.
¹⁴ Там же.— С. 95.
¹⁵ Там же.— С. 92.
¹⁶ Там же.— С. 98.
¹⁷ Див.: Лозицький В. Не сприйнявши нових реалій.— С. 75.
¹⁸ Червона правда (Київ).— 1920.— 9 квітня.
¹⁹ Див.: Лозицький В. Не сприйнявши нових реалій.— С. 75—76.
²⁰ Винниченко В. Из дневников // Дружба народов.— 1989.— № 12.— С. 174.
²¹ Жулинський М. Володимир Винниченко // Літературна Україна.— 1989.—
30 листопада.
²² Винниченко В. Щоденник.— Т. 1.— 1911—1920.— Едмонтон—Нью-Йорк,
1980.— С. 446.